

Лідія Мамчур

ФОРМУВАННЯ МОВНО-РИТОРИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ-СЛОВЕСНИКА

Статтю присвячено актуальній проблемі сучасної мовної освіти – формуванню мовно-риторичної компетентності майбутніх учителів української мови, що є основою їх загальної культури, риторично-грамотної поведінки, високопрофесійності.

Ключові слова: підготовка вчителя-словесника, риторика, формування мовно-риторичної компетентності, культура, риторизація навчального процесу.

Мовна освіта в Україні ХХІ століття зумовлена новими соціальними завданнями, що поставлені перед сучасною загальноосвітньою школою – це формування у підростаючого покоління умінь і навичок самостійно будувати висловлювання різних жанрів, які необхідні їм у процесі подальшого навчання і майбутній професійній діяльності, вміло входити в мовленнєву комунікацію, враховуючи ситуацію спілкування та особистість співбесідника.

Цінність рідної (української) мови як національного джерела формування мовно-риторичної компетентності особистості ставить сьогодні перед студентом педагогічного університету, майбутнім учителем української мови і літератури, вирішення важливих проблем – донести до кожної молоді людини культурні та духовні надбання українського народу, оживити його мовні і риторичні багатства, сприяти їх свідомому засвоєнню і використанню у власному мовленні.

Формування мовно-риторичної компетентності у процесі навчання і виховання стає вкрай важливим складником у підготовці майбутнього вчителя, оскільки він має не тільки добре володіти рідною мовою, а й ставитися до неї як до вагомій суспільної цінності, почуватися відповідальним за її теперішнє й майбутнє, розвивати в учнів високоморальні якості, які дадуть змогу їм стати активними повноправними громадянами своєї держави та самореалізовуватися як особистості. Вирішувати поставлені завдання зможе лише той учитель, який здатний переконувати, вести за собою до поставлених цілей, мати високий рівень педагогічної моральної культури, мовно-риторичної компетентності.

Давня наука риторика, яка існує тільки в мовленнєвій діяльності носія мови, відроджується, зростає загальний інтерес до неї, бо вона привчає «говорити цілісно, доречно, гарно». Як і кожен науку, риторику треба вчити, нею треба оволодівати і розуміти, що риторика є суто

індивідуальною, особистісною, персональною. Не здобувши належного рівня мовно-риторичних умінь, неможливо творчо будувати власні думки, навчати, інформувати, переконувати інших. Мовно-риторична підготовка як мистецтво ефективної усної промовистої комунікації, безумовно, становить стержень професіоналізму спеціаліста нової демократичної України. Оволодіння мистецтвом доцільного й переконуючого мовлення надає можливість краще себе реалізувати в будь-якій професії. З огляду на це проблема формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника є актуальною, що пояснюється всезростаючою потребою суспільства в умінні вправно володіти словом, виявляти у слові себе, свою культуру, свою моральність.

Проблемі формування професійного переконливого мовлення у сучасній педагогіці, мовознавстві, лінгводидактиці присвячено ряд досліджень, серед яких провідне місце займають праці лінгвістів Н. Бабич, О. Волкової, Л. Мацько, В. Русанівського, Л. Струганець, С. Єрмоленко; лінгводидактів – О. Біляєва, М. Вашуленка, Н. Голуб, О. Горошкіної, Т. Ладигенської, М. Пентилюк, Т. Симоненко, В. Сухомлинського; педагогів – І. Зязюна, Г. Сагач, Н. Сивачук та ін.

Мета статті полягає в обґрунтуванні важливості й ролі, визначення шляхів формування мовно-риторичної компетентності майбутніх учителів-словесників у процесі становлення їхньої рідномовної особистості та професійної компетентності.

Українська мова, безперечно, усвідомлюється як фактор національного, економічного, науково-технічного прогресу, і саме тому важливо враховувати те, що від мовно-риторичного рівня особистості залежить її професійний, життєвий рівень, а отже і рівень розвитку держави у політичній, економічній, соціальній сферах. Мовно-риторична культура є основою загальної культури і її відображенням. «Від культури слова до емоційної культури, від емоційної культури до культури моральних відносин – такий шлях до гармонії знань і моральності, – зазначав В. О. Сухомлинський [5, с. 507]. Великий вітчизняний педагог розумів, що багато духовних багатств потрібно мати вчителю-вихователю, щоб постійне самовиявлення його особистості діяло на учнів як стимул до самовдосконалення. Дитина і вчитель – основні суб'єкти шкільної мовної освіти, які взаємодіють на рівні слова, за допомогою слова, через слово. «Слово вчителя – як інструмент впливу на душу вихованця, нічим не замінити. Мистецтво навчання і виховання включає, насамперед, мистецтво говорити, звертатися до людського серця» [5, с. 321]. Учений висував високі професійні вимоги до вчителя-словесника, який повинен оволодіти секретами учительської досконалості, зокрема уміло користуватися сократівським методом активізації розумової діяльності учнів, прийомами словесного спонукання, заохочення, покарання, виявлення довір'я, недовір'я, ставлення тощо, які формують духовно-інтелектуальну

основу щоденного спілкування у школі та за її межами.

Як бачимо, соціальний аспект в умовах функціонування сучасної освітньої парадигми є вагомим, а тому сучасні вчені, наголошуючи на необхідності й доцільності мовно-риторичної компетентності, називають такі переконливі фактори:

1) нагальна потреба переконливого мовлення у різних видах суспільного й міжособистісного спілкування, на що орієнтує риторика (логос);

2) необхідність формування образу високодостойного мовця (оратора) із внутрішньою готовністю не лише спілкуватися, а й нести відповідальність за промовлене, сказане висловлювання, пропагувати високу суспільну мораль, бути її зразком і носієм (етос);

3) важливість проблеми емоційної культури в суспільстві (пафос);

4) потреба досвіду мовних особистостей вільно будувати діалог у різних ситуаціях мовленнєвого спілкування із використанням усталених і схвалених суспільством формул, що полегшують взаєморозуміння людей у процесі спілкування, роблять його бажаним і приємним (топос).

Питання мовно-риторичної компетентності вчителя української мови розглядаємо в контексті його педагогічної майстерності, піднесенні його національної самосвідомості й правомірно виокремлюємо такі її складники:

- лексико-граматична грамотність і багатство словникового складу;
- виразність стилістики та правильність вибору стилю й тону мовлення, уміння спілкуватися, управляти своїм мисленням і мовленням;
- володіння технікою висловлювання (постановка голосу, техніка дихання, тембр, наявність відповідних динамічних відтінків).

Поняття мовно-риторичної компетентності виявляється в царині духовних професійних якостей кожної людини і фахівця зокрема. Формування мовно-риторичної компетентності є невід'ємною частиною національного виховання майбутнього вчителя української мови і літератури, здатного засвоїти основи багатства мовної скарбниці, культуромовні норми українського народу.

Вважаємо, що ядро мовно-риторичної культури вчителя-словесника містить лексико-граматичний, мовознавчий, літературознавчий, лінгводидактичний компоненти, що є знаряддям професійного педагога й визначають його фахову повноцінність, компетентність.

До основних завдань навчання рідної мови відомий учений-лінгводидакт В. Сухомлинський відносив оволодіння вмінням спілкуватися як компонентом культури, мовно-риторичної у тому числі. Переконливою є думка педагога: «Людина не може жити сама. Найвище щастя і радість людська – спілкування з людьми, розуміння людських взаємин... Не забувайте, що розуміти ці взаємини – наш перший людський обов'язок», – звертається він до вчителів [7, с. 184]. В. Сухомлинський

акцентує особливу увагу на проблемі володіння вчителем культурою спілкування, мовленнєвим етикетом, оскільки він забезпечує виховання в учнів сердечної, щирої, відвертої уваги до співбесідника, уміння слухати, тобто чути його, думати про нього. Мовленнєво-риторична культура неможлива без виховання ввічливості, яка вже сама по собі відображає високу духовність, культуру поведінки, розвиток мислення, інтелекту, сформованість уміння спілкуватися, наявність багатого мовного запасу, володіння мовними нормами, мовленнєвим етикетом, умінням вибудовувати текст, користуватися діалогом і монологом.

А тому «риторизація навчального процесу, – як зазначає М. Пентилюк, – повинна йти від мовних одиниць різних рівнів до їх ролі в тексті, від спостереження над текстами-зразками до розвитку, удосконалення мовленнєвих умінь і навичок в умовах активних форм комунікації, створення тексту» [3, с. 5]. Риторична культура мовця виявляється в умінні добирати такі засоби мови (морфологічні, синтаксичні), які найбільш точно, виразно можуть передати думки й почуття, багатство духовного світу, власні знання і переконання, стилістичну виразність.

Важливим фактором формування мовно-риторичної компетентності майбутнього вчителя-словесника є його мовленнєвий розвиток, що передбачає опанування системою мовленнєвих знань і вмінь, потрібних для спілкування в різних видах мовленнєвої діяльності. Показником цього розвитку є комунікативна компетентність, тобто здатність і уміння спілкуватися, що зумовлює активне використання засобів мови, вміння сприймати та відтворювати зміст чужого мовлення, продукувати власне, демонструючи свій інтелектуальний розвиток, культурні здобутки і цінності.

Мова і культура сформували особистість і творця культурних цінностей. Формуючи людину духовно, інтелектуально, морально, культура визначає напрям її діяльності. Л. Мацько наголошує на тому, що «особистість молодшої людини формується переважно на мові, на її арсеналі та її засобами [1, с. 25]. Це твердження перегукується з думкою О. Потебні, який зазначав: «Мовна індивідуальність виділяє людину, як особистість і чим яскравіша ця особистість, тим повніше вона відображає мовні якості суспільства» [4, с. 29]. Лінгвістичні поняття, факти й закономірності, окреслені змістом навчання мови, мають забезпечити коло знань студентів, як основи оволодіння мовленням. У результаті засвоєння мовних знань усвідомлюються моделі й норми практичного використання їх у мовленні, що сприяє формуванню мовленнєвої діяльності, спрямованої на розвиток особистості, її самореалізацію у комунікативній взаємодії.

Безперечно, цьому має сприяти таке навчання, за якого слід орієнтуватися на кілька сфер мовленнєвої діяльності і мовної субстанції:

- мова у своєму семантичному обсязі органічного матеріалу –

морфеміці, лексичній семантиці, фраземах, конструкціях і структурах, висловлюваннях, надфразних єдностях і зразках текстів – акумулює розум і естетику носія мови, нації, вона відкриває людині доступ до надбань культури, тощо;

- мова як мистецтво живого спілкування, як здатність викликати естетичне задоволення.

Оскільки слово вчителя-словесника є тим наочним зразком, який учень сприймає й наслідує, педагог повинен постійно вдосконалювати своє мовлення, свої мовно-риторичні вміння, дотримуючись норм літературної вимови, граматичних правил, інтонацій, стильових особливостей. «Фахівцям мова потрібна не як сукупність правил, а як картина світобачення, засіб культурного співжиття в суспільстві, засіб самоформування і самовираження особистості кожного [2, с. 26].

З огляду на те, що професія вчителя-словесника належить до числа живомовних і безпосередньо пов'язаних з пізнанням людини і світу, проблема мовної і мовно-риторичної освіти визнана вченими як одна із ключових. Навчально-виховний процес у школі, як і в ВНЗ, має базуватися на спілкуванні, ефективній комунікативній взаємодії і від того, наскільки воно раціонально побудоване, прогнозоване й успішне, залежить реалізація завдань щодо мовної освіти особистості.

При цьому професійне мовлення майбутнього вчителя-словесника передбачає насамперед високий рівень мовно-риторичної компетентності, це одна з першорядних вимог до нього як фахівця, оскільки вчитель-словесник виконує державне завдання – формує високоякісне мовлення підростаючого покоління, майбутніх громадян держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мацько Л. Культура української фахової мови / Л. І. Мацько, Л. В. Кравець. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 360 с.
2. Мацько Л. І. Українська мова у вищій школі України / Л. Мацько // Дивослово. – 1996. – № 11. – С. 24–26.
3. Пентиліук М. І. Текст як основа формування риторичних умінь і навичок / М. І. Пентиліук // Українська мова і література в школі. – 2008. – С. 2–4.
4. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація / О. Потебня. – Нью-Йорк, 1992. – 216 с.
5. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори : у п'яти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 3. – С. 283–582.
6. Сухомлинський В. О. Слово рідної мови // Українська мова і література в школі. – 1965. – № 5. – С. 47–57.
7. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / Сухомлинський В. О. // Вибрані твори : у п'яти т. – К. : Рад. школа, 1976. – Т. 2. – С. 149–409.